

VARIETĂȚILE LITERATURII ISTORICE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XV-XVI)

Andrei PROHIN

Universitatea de Stat din Moldova

Pe parcursul sec. XV-XVI, în spațiul românesc au fost cunoscute variate scrieri istorice: cronici slavone, traduceri din istoriografia bizantină, opere scrise în greacă, latină, în limbile germană și maghiară. Ansamblul acestor lucrări formează cultura istorică a societății acelei epoci, sursă importantă pentru studiul gândirii și al imaginarii medievale. Cercetătorii de astăzi utilizează diverși termeni pentru a denumi aceste lucrări, probând astfel caracterul eterogen al acestor scrieri, legătura lor cu alte specii literare. În afară de cronici, genul operelor istorice mai includea inscripții murale, scrisori oficiale, texte hagiografice și însemnări marginale.

Cuvinte-cheie: *cronici, literatură, inscripții, povestiri, hagiografie.*

THE VARIETIES OF HISTORICAL LITERATURE IN THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (XV-XVI C.)

During the XV-XVI-th c., in the Romanian space several historical writings were known: Slavonic chronicles, translations from the Byzantine historiography, works written in Greek, Latin, German, and Hungarian. The ensemble of these writings forms the historical culture of the society of that time, an important source for the study of the medieval thought and imagery. Nowadays specialists use different terms for these historical works, thus proving their heterogeneous character, their common points with other literary species. The genre of historical writings included also mural inscriptions, official letters, hagiographical texts and marginal notes.

Keywords: *chronicles, literature, inscriptions, stories, hagiography.*

Scrierile istorice din Țările Române constituie, mai bine de un secol, o direcție de studiu prioritară pentru medievisti și cercetătorii literari. Majoritatea lucrărilor la acest subiect sunt consacrate letopisețelor slavo-române din sec. XV-XVI. Numărul cronicilor locale (s-a dedus din textele de mai târziu) îl depășea pe cel din manuscrisele păstrate până astăzi. În aceeași perioadă au circulat (în slavonă, greacă, latină) ample cronici bizantine, opere bulgare și sârbe, lucrări ale istoricilor antici. Cărturarii din Transilvania ne-au lăsat scrieri inspirate de preocupările Renașterii – tratate istorico-geografice, memorii, biografii etc. Deși, formal, nu toate aparțin literaturii române, aceste lucrări probează diversitatea etno-culturală a spațiului românesc și conturează orizonturile istoriografice ale societății medievale. „Cultura românească în forma slavă a fost rezultatul unei *sinteze ample și de lungă durată*, în care elemente împrumutate din tradiția ortodoxă a Bizanțului, a Muntelui Athos, a Bulgariei, a Serbiei s-au întâlnit cu elemente ale civilizației catolice și reformate” [1], generaliza Emil Turdeanu. În paralel cu operele cărturarilor, istoria era prezentă și în alte specii literare, adaptate necesităților bisericii, gustului popular. Mai mulți specialiști admit că, în afară de letopisețe, scrisul istoric s-a manifestat în pisanii, însemnări manuscrise, pomelnice, în unele romane populare și în legende religioase. Exegeze recente subliniază importanța considerării cronicilor în calitate de creații originale, parte a unei paradigme culturale largi, investite cu semnificații distincte. Repertorierea textelor narrative consacrate trecutului istoric, din Țările Române, se impune ca etapă preliminară în studiul gândirii și al imaginarii epocii.

Cărturarii medievali cunoșteau câteva lexeme pentru scrierile de istorie. *Analele* (în latină) sau *letopisețele* (în slavonă) desemnau însemnările istorice structurate pe ani, fără a indica legăturile dintre evenimente sau alte reflecții. Consemnau trecutul unui popor, o epocă, viața unui sfânt. *Cronicile* reprezentau expuneri însoțite de aprecieri. În regatele occidentale, preluând o clasificare antică, *analele* erau consacrate trecutului îndepărtat, iar *cronicile* – realităților contemporane autorului. Însă, cele două specii literare erau adesea confundate. Expunerile însoțite de explicații cauzale și aprecieri ale evenimentelor se numeau *istorii*. Din sec. XIII, termenul *anale* aproape a dispărut. *Istoriile* și *cronicile* deveneau sinonime, iar termenii *cronograf* și *istoriograf* (autori de scrieri istorice) se identificau [2]. Ambiguitatea acestor denumiri se resimte în definițiile istoricilor contemporani. Enciclopediile pun semnul egalității între *letopisețe* și *anale*, alteleori – între *letopisețe* și *cronici* [3]. Din *anale* și *istorii* s-au dezvoltat mai târziu *cronicile*, cu o expunere detaliată, sistematică. *Cronici* se numeau multe scrieri din Orient. Echivalentul lor, în vechea Rusie, ar fi *letopisețele* și *cronografele* [4].

Cronografele se deosebeau însă net de *cronici*: primele reprezentau cărți populare, pline de legende, pe când *cronicile* aveau un stil sobru, laconic. Dmitri Lihaciov numea *letopisețele* „gen cumulativ”, fără corespondențe exacte în alte literaturi, însumând descrieri, povestiri, dialoguri [5]. Analizând *letopisețele* Țării Moldovei din sec. XV-XVIII, Eugen Russev sublinia „sincretismul creației cronicărești, polivalența ei ca a unei opere istorice, filosofice, literare și lingvistice” [6]. Pentru a consemna trecutul, vechii autori recurgeau la variate forme de expunere, apropiind astfel istoriografia de alte specii literare.

Scrisul istoric românesc, nota Ioan Bogdan, a debutat cu „scurte notițe analistice”, evoluând ulterior spre „descrieri mai pre larg și mai meșteșugite”. „Din sec. 15 avem numai anale, din sec. 16 avem anale și cronici”, redactate de „istoricii-călugări din mănăstirile moldovenești” [7]. În ediția îngrijită de Ioan Bogdan, lucrarea lui Constantin Manasses (în originalul grec, *Synopsis istoriki*) se intitulează *cronică*, dar a cunoscut și alte calificative: „manual foarte răspândit de istorie universală” (I. Bogdan), „una din cele mai populare cărți de istorie a Slavilor” (D. Russo), „cronograf” (V. Grecu). Nicolae Iorga menținea distincția între *anale* și *cronici*, indicând interdependența lor: „s-au dezvoltat cronicile în forma aceasta foarte simplă a analelor”. Granițele dintre *istorie* și *cronică* devin iarăși relative în cazul operei lui Manasses: „o mare cronică bizantină, o istorie universală a lumii răsăritene” [8]. Ștefan Ciobanu uniformiza terminologia respectivă, utilizând „pentru toate operele istoriografice vechi termenul de *cronici*” [9]. Nicolae Cartoianu recurgea la sintagma generică „istoriografia slavonă”, oscilând, în cazul operelor concrete, între *letopiseț* și *cronică* [10]. C.C. Giurescu abordează, în sinteza sa, „istoriografia veche românească”, alcătuită din „*letopisețe* sau *anale*”, și „cronicile moldovenești din veacul al XVI-lea”, însă Eftimie e „un istoriograf oficial” [11]. În volumul academic „Istoria literaturii române”, sintagma generică este „literatura istorică”, în care se includ *analele*, *istoriografia*, *cronicile*, *letopisețele* [12]. Eugen Russev și-a intitulat monografia „Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII”, termenul *cronografie* fiind preluat ulterior de alți cercetători basarabeni (A. Eșanu ș.a.), pentru a desemna scrierea cronicilor. Profesorul bucureștean Dan Horia Mazilu opta pentru formula „literatură istoriografică” [13]. Dicționarele recente înregistrează substantivul *cronică*, un gen literar distinct. Așadar, sintagmele generice încearcă să surprindă ansamblul unor texte care se confundă, neomogene prin conținutul lor, în care se includ nu doar cronicile. Sintagma „literatură istorică” ne sugerează diversitatea istoriografiei medievale, precum și tangențele sale cu literatura.

Versiunea originală a *analelor* din sec. XV, redactate la curțile lui Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, nu a supraviețuit. Cel mai apropiat de prototipul pierdut se consideră „*Letopisețul anonim al Moldovei*” (titlul exact: „Acesta este *letopisețul* de când s-a început, cu voia lui Dumnezeu, Țara Moldovenească”), păstrat într-un singur manuscris din prima jumătate a secolului XVI, relatând evenimente din anii 1359-1507 (ultimele pagini lipsesc). Același izvod oficial a stat la baza câtorva prelucrări realizate în timpul lui Ștefăniță vodă: „*Letopisețul de la Putna I*” (pentru anii 1359-1526), „*Letopisețul de la Putna II*” (cuprinde perioada 1359-1518) și o a treia versiune slavonă care a supraviețuit doar în traducerea românească a arhimandritului Vartolomei Măzăreanu, din 1770. „*Cronica moldo-germană*”, a anilor 1457-1499, descoperită în biblioteca umanistului Hartmann Schedel (Nürnberg), pornește de la un original intern care fusese tradus în dialectul german de nord. „*Cronica scurtă a Moldovei*” (denumire convențională), pe fila unui manuscris de la sfârșitul sec. XVI – începutul sec. XVII, se ocupă de perioada 1359-1451. „*Cronica moldo-rusă*”, cuprinzând intervalul 1359-1504, se află intercalată în „*Voskresenskaia Letopis*” (Rusia). Autorul „*cronicii moldo-polone*” (acoperă perioada 1359-1564) s-a inspirat dintr-o versiune a *letopisețului* de la Putna sau din altă *cronică* internă. Evenimentele dintre 1359-1512 au fost copiate într-o *cronică* universală intitulată convențional „*cronica sârbo-moldovenească*”. La mănăstirea Hilandar (Athos) s-a descoperit o versiune a acesteia, din sec. XVI, redactată în Moldova, cuprinzând perioada 961-1490. Egumenul de Neamț, ulterior episcop de Roman, Macarie, și-a redactat *cronica* în două versiuni: prima – pentru anii 1504-1542, a doua – pentru intervalul 1504-1551. Continuatorul său, egumenul Eftimie, a înregistrat evenimentele anilor 1541-1554, iar călugărul Azarie – perioada 1551-1574. Confruntând textele din sec. XV-XVI și *letopisețul* lui Grigore Ureche, cercetătorul C.I. Boldișor conchide că în Moldova secolului XVI au existat mai multe scrieri istorice ulterior pierdute: „*cronica pribegiei și a începutului celei de a doua domnii a lui Petru Rareș*” (atribuită ipotetic marelui vornic Eftimie Hurul); o *cronică* a intervalului 1544-1552, scrisă de Mitrofan, episcop de Rădăuți; versiunea prelucrată și completată a *cronicii* lui Azarie, narând evenimentele anilor 1557-1587, realizată, posibil, de Theofan, mitropolitul Moldovei. La sfârșitul sec. XVI, Anastasie Crimca ar fi compilat *cronicile* moldovenești, pentru perioada 1504-1587, adăugând completări. Această compilație constituie „*letopisețul moldovenesc*”,

amintit de Grigore Ureche. Cercetătorul identifică reminiscențele unei cronici boierești, din timpul lui Ștefan Lăcustă, scrisă de un exponent al fracțiunii Găneștilor și Arboreștilor [14].

Cronicile Țării Românești se reconstituie doar în baza compilațiilor din sec. XVII-XVIII. Petre Panaitescu presupunea că o cronică slavonă acoperea perioada 1495-1545, iar alta consemna evenimentele anilor 1545-1593 [15]. Istoricul de artă, Pavel Chihaiia, reconstruia ipotetic conținutul unei cronici „de la Negru Vodă până la Radu cel Mare”, care ar fi indicat data „descălecării” Țării Românești [16]. În anturajul boierilor craiovești (sub patronajul lui Tudor din Drăgoești, strămoșul Buzeștilor) s-a scris „Cronica despre Radu de la Afumați”, având drept prototip „Letopisețul de la Putna (II)” [17]. Ștefan Andreescu distinge trei etape în evoluția istoriografiei muntene din sec. XVI: „Cronica despre Radu de la Afumați” (până în 1525), „Cronica despre Mircea Ciobanul” (până la 1559) și „Cronica lui Mihai Viteazul” (ajungând până la 1601). În timpul domniei lui Alexandru II Mircea (1568-1577), cronicile anterioare s-au reunit în una singură (continuată până în 1591), adăugând introducerea despre Negru-Vodă și perioada 1290-1508 [18]. Letopisețul de la curtea lui Mihai Viteazul, atribuit logofătului Teodosie Rudeanu, a servit drept sursă informativă pentru Baltazar Walther, cronică lui Stefan Samosközy, pentru un memoriu al lui Mihai Viteazul și raportul diplomatului Petru Grigorovici Armeanul. „Cronica Buzeștilor”, redactată în aceeași perioadă, exprima punctul de vedere boieresc și se oprea la campania din Țara Moldovei, în 1600 [19]. Nicolae Iorga presupunea existența unei cronici muntene din sec. XV, în greacă, folosită ulterior în „Chronicon Austriacum” de Jacob Unrest. Mai recent, Andrei Pippidi aprecia că autorul german s-a inspirat dintr-un izvor slavon, astăzi pierdut, parte din letopisețul oficial al Moldovei [20]. I. Bogdan identifica, într-un miscelaneu de la mănăstirea Slatina, o cronică bulgară anonimă (pentru perioada 1296-1413), atribuire preluată de cercetători ulteriori (E. Turdeanu, Gh. Mihăilă). Dumitru Năstase argumenta că textul reprezintă de fapt o cronică bizantină, scrisă de Ioan Hortasmenos, care ar fi supraviețuit doar în traducere slavonă efectuată, între anii 1411-1413, la mănăstirea Tismana (Oltenia) [21].

Începuturile istoriografiei din Transilvania, în sec. XV, sunt reprezentate de „Tratat despre moravurile și răutatea turcilor” (numit convențional „Captivus septemcastrensis”), al unui autor anonim care a nimerit prizonier la turci, în timpul asediului cetății Sebeș, în 1438 [22]. Partea finală din „Chronicon Dubnicense” (evenimentele anilor 1473-1479), de la curtea voievodului maramureșean Bartolomeu Dragffy, se presupune că a fost redactată de un român [23]. Ioan Lupaș considera autor al relatărilor „probabil un preot sau călugăr”. Umanistului Nicolaus Olahus (1493-1568) i se datorează câteva lucrări istorice în latină: „Ungaria sau despre originile neamului, despre așezarea și împărțirea regiunii, despre înfățișarea și înlesnirile ei”, „Atila”, „Cronica” (consacrată perioadei 1464-1558) [24]. Protopopul Vasile de la biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului a scris, la începutul sec. XVII, o cronică în limba română pentru perioada 1392-1633. Informațiile din sec. XIV-XVI le-a preluat dintr-o scriere locală, în limba slavonă, „cronica orășenilor români din acea suburbie” [25]. Din sec. XVI apar primele opere istorice ale sașilor: „Scheda memorialis” de Lucas Grüngras, notarul Brașovului; „Historiae” a organistului Hieronymus Ostermayer. S-au publicat un „calendar istoric” al lui Paulus Eber și „Chronologia Rerum Hungaricarum” de Thomas Bommel. Magistratul brașovean Laurentius Kerzius (Kertsch) a consemnat evenimente contemporane, dar manuscrisul său nu a ajuns până la noi [26]. În contextul literaturii umanismului, s-au afirmat istoricii germani Johann Lebel, Christian Schaeseus, iar din mediul maghiar – Kaspar Heltai, Stefan Szekely, Stefan Szamosközy [27]. Johann Sommer (1542-1574), rectorul Colegiului latin de la Cotnari, a scris „Viața lui Iacob Despot, principele moldovenilor”. Antonio Maria Graziani (1537-1611), scriitor italian și delegat în misiuni diplomatice, este autorul altei biografii consacrate aceluiași domn, inclusă în culegerea sa „De casibus virorum illustrium”.

Dintre operele istorice bizantine, în spațiul românesc au circulat traduceri slavone: „Cronografia pe scurt” a Patriarhului Nichifor (758-829), continuată de copiiști ulteriori; „Cronica” lui George Hamartolos (sec. IX), de la facerea lumii până la împăratul Theofil (842) (prelungită de un anonim până la 948); „Cronica” lui Simeon Magistrul și Logofătul (sec. X), versiune completă și, aparte, un capitol despre facerea lumii; o variantă prescurtată a cronicii lui Ioan Zonaras (sfârșitul sec. XI – mijlocul sec. XII), până la anul 1067, și capitolul „Despre robia Ierusalimului de asirieni. Din Letopisețul lui Zonara”; „Cronica” universală a lui Constantin Manasses (prima jumătate a sec. XII – 1187) [28]. Din opera ultimului istoric ecleziastic, Nichifor Callistos Xanthopoulos (cca 1256-1335), se cunoaște fragmentul „Despre cinele lui Hristos” [29]. Între manuscrisele grecești de la Biblioteca Academiei Române aflăm o *cronică scurtă* a împăraților bizantini, începând cu Constantin cel Mare [30]. Două manuscrise din sec. XVI, provenite din Polonia, cuprind „Cronica după

Sigismund Augustus, răposat la Knyszyn în anul 1572”, „Viața bărbaților iluștri, scrise și notate de Filip Padnievski, din mila lui Dumnezeu, episcop de Cracovia” [31]. Într-un *Tetraevanghel* din a doua jumătate a sec. XVI, scris de diaconul Iacov, în Galiția, atestăm „Cronica despre cele ce s-au petrecut în țara Poloniei și în care an” [32]. Letopisețul sârbesc nou este cunoscut în Țările Române, în patru versiuni ale sale; două din ele formează „cronica sârbo-moldovenească” [33]. În vremea lui Petru Șchiopu, la Iași s-a copiat cronograful grecesc al mitropolitului Dorothei al Monembasiei, manuscrise păstrate astăzi la mănăstirea Iviron (Athos) [34]. Fragmente cu caracter istoric aflăm în miscelanele slavone, precedate de titlul „din letopiseț” [35]. În bibliotecii din Europa se păstrează operele istoricilor antici (Q. Curtius Rufus, Titus Livius, Herodianus) aflate în posesia umaniștilor transilvăneni din sec. XV-XVI [36].

Datorită valorii lor documentare, câteva texte hagiografice se apropie de expunerea sistematică a lucrărilor istorice. Fragmente din „Viața Sfântului Ioan cel Nou”, atribuită lui Grigorie Țamblac, conțin relatări despre cetatea Trapezuntului, evenimente de la începutul domniei lui Alexandru cel Bun [37]. „Viața Patriarhului Nifon”, de Gavriil Protul, se referă la evenimente din Țara Românească, între anii 1504-1520, informații împrumutate, probabil, dintr-o cronică munteană. În sec. XVII, traducerea românească a lucrării a fost inclusă în „Letopisețul Cantacuzinesc”. Cercetătorii contemporani apreciază scrierea lui G.Protul drept „o adevărată cronică a Țării Românești pentru începutul secolului al XVI-lea”, „creație aparținând în bună parte publicisticii politice” [38]. Biografiile dinastice sârbești se remarcă prin înclinația spre narațiune istorică documentară și memorialistică. În manuscrisele slavo-române ele sunt reprezentate de „Viața Sfântului Sava” a lui Theodosie, „Viețile regilor și arhiepiscopilor sârbi” de arhiepiscopul Danilo, „Viața lui Ștefan Uroș III Dečanski” de Grigorie Țamblac [39].

Petre P. Panaitescu includea, în ediția cronicilor slavo-române, „Povestirea despre Dracula voievod”, consacrată domniei lui Vlad Țepeș, „singura cronică slavonă a Țării Românești cunoscută până acum” [40]. Redactată în a doua jumătate a sec. XV, de un anonim, scrierea s-a răspândit în versiunile germană și slavone. În Evul Mediu, narațiunea germană era inclusă în cronicile lui Thomas Ebendorfer, Antonio Bonfini; din ea s-au inspirat Jacob Unrest și cronică abatei Melk [41]. După Ioan Bogdan, lucrarea „nu este nici o simplă cronică, care să povestească numai faptele adevărate, nu este nici o poveste, în care ar predomina cu totul fantazia și tendința moralizatoare; ea este și una și alta” [42]. Ștefan Andreescu identifica 10 asemănări între *Povestire* și *Expuneri-le istorice* ale bizantinului Laonic Chalkokondylas (cca 1423-1490), concludând că *Povestirea* ar trebui studiată în paralel cu „Cronica lui Ștefan cel Mare” și „Cronica lui Radu de la Afumați” [43]. În edițiile de sinteză, „Povestirea despre Dracula voievod” se consideră o „scriere anonimă, cu caracter literar și istoric”, fiind inclusă în repertoriul cronicilor românești [44].

Istoriografiei medievale îi aparțin și „cronicile murale” (pisanii conținând relatări istorice). Referindu-se la cultura scrisă din vremea lui Ștefan cel Mare, Eugen Stănescu evidențiază „texte istorice de formă lapidară, inscripții sau însemnări” [45]. P.P. Panaitescu distingea, în acest sens, „cronică murală de la Suceava” (se referă la Petru Șchiopu, cu date din 1574-1590) și „cronică murală de la mănăstirea Bucovăț/Coșuna (Oltenia)” (evocă intervalul 1529-1574) [46]. I.C. Chițimia argumenta interdependența dintre stilul *Letopisețului anonim* și inscripțiile laconice de pe pietrele funerare, plasate de Ștefan cel Mare pe mormintele strămoșilor săi. Pisania din 1487, din biserica de la Milișăuți (Suceava), menționează biruința asupra lui Basarab cel Tânăr, la Râmnic, în 1481. Inscripția „arată o deosebită preocupare pentru stabilirea exactă a faptelor istorice într-o vreme când se efectuează și redactarea cronicii de curte” [47]. La biserica din Rădăuți, pe piatra de mormânt a domnului Ștefan I (1394-1399), se amintește înfrângerea ungarilor la Hindău (1480), „o consemnare istorică necesară de păstrat pentru tabloul domnilor” [48]. Pisania bisericii Sfântul Arhanghel Mihail (Războieni, 1496) comemorează înfrângerea lui Ștefan cel Mare în aceeași localitate, cu 20 de ani în urmă, „în formulări care o apropie în mod evident de partea respectivă a *Letopisețului de când s-a început Țara Moldovei*” [49]. Gh.Mihăilă publică pisaniiile lui Neagoe Basarab și Radu de la Afumați, din biserica Mănăstirii Argeșului, având caracter „moral și narativ ce le apropie de celelalte scrieri literare ale epocii, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și letopisețele” [50]. Pe piatra de mormânt a lui Radu de la Afumați sunt enumerate bătațiile purtate cu turcii. Spiritul cronicii lui Mihai Viteazul, susține Pavel Chihaiia, se resimte în cuvintele și figurația epitafului de pe mormântul lui Stroe Buzescu, de la mănăstirea Stănești (Vâlcea) [51]. Ștefan Andreescu analizează portretele voievozilor de la câteva mănăstiri muntene din sec. XVI, considerându-le manifestări ale spiritului cronicăresc. Portretele de la Curtea de Argeș („cronică pictată de la Argeș”) și Snagov afirmă descendența prestigioasă și continuitatea existenței politice a Țării Românești [52]. Picturile votive și

inscripțiile de la Strei-Sângiorz (Hunedoara), din 1408-1409, se înscriu între primele manifestări istoriografice din Transilvania [53]. În interiorul Bisericii Negre (Brașov), în anii 70-80 ai sec. XVI, a fost pictată o cronică murală (text) consacrată evenimentelor din 1143-1571, o creație similară existând și la Sibiu [54].

Însemnările cu date și evenimente, pe filele albe ale manuscriselor, reprezintă forme incipiente ale scrisului istoric [55], exprimând uneori o adevărată conștiință a trecutului. I. Bogdan identifica, într-un *Octoih* bulgar din sec. XV, relatarea cuceririi Chilie și Cetății Albe de către otomani, în 1484, și reacția lui Ștefan cel Mare [56]. În *Tetraevanghelul* lui Nicodim, de la mănăstirea Humor (1473), s-a adăugat mai târziu o notiță despre invazia otomană din 1538 și revenirea lui Petru Rareș în a doua domnie [57]. La sfârșitul *Tetraevanghelului* de la Voroneț (copiat în 1550), un autor anonim notase convertirea lui Ilie Rareș la islam, în 1551 [58]. Emil Turdeanu identifica autorul însemnării din *Tetraevanghelul* lui Nicodim cu egumenul Paisie de la mănăstirea Humor. Tot lui Paisie i se datora inscripția de pe fila unui Apostol, din 1540: „stăpâna atunci domnul Ștefan voievod cel Mic și Rău” (antiteză implicită cu Ștefan cel Mare și Bun). Reieșind din notițele laconice, însoțite de aprecieri personale, E. Turdeanu schițează posibilul profil intelectual al egumenului Paisie: „privirea lui pătrunde evenimentele vremii și scoate din ele judecata sigură și dreaptă a celui chemat să scrie istoria. [...] laudă sau condamnă voievozii după faptele lor și, mai presus de toate, inspiră unui mănunchi de mici cărturari din jurul său câteva notițe despre întâmplările vremii” [59]. Ștefan Ciobanu semnala o notiță cu caracter narativ într-un *Tetraevanghel* din 1512, transcris la mănăstirea Neamț, referitoare la invazia polonezilor în Moldova și la confruntarea din Codrii Cosminului (1497) [60]. În biblioteca Patriarhiei din Ierusalim se păstrează un *Octoih* redactat în Moldova, având, pe prima filă, relatarea ieromonahului Mardarie, din Țara Românească, despre pelerinajul său „la locurile sfinte”, „în Sfântul Ierusalim, [...] la Sinai și în Egipt și la Alexandria [...] și la Damasc”. Autorul menționează numele patriarhilor ortodocși, pe sultanul Murad III care domnea în 1594 [61]. La fila 204 verso a unui manuscris de la Mircea cel Bătrân (1411) este consemnat un cutremur și distrugerile pe care le-a provocat în Țara Românească [62]. Însemnări din sec. XV-XVI sau adăugate ulterior se conțin în mai multe codice din spațiul românesc [63]. În mod similar, istoriografia sașilor din Transilvania, aprecia Adolf Armbruster, pornește de la „însemnări ocazionale, făcute pe marginea unor calendare sau cărți liturgice manuscrise” [64].

Între textele ce au servit drept surse documentare pentru cronicarii secolelor XV-XVI se numărau și pomelnicele [65]. Ștefan Andreescu subliniază că letopisețele, formă dominantă a expunerii istorice, s-au impus mai târziu. Preocupările pentru istorie se manifestau și în alte specii narrative. Celebrul pomelnic de la Bistrița (sec. XV) probează că, deja în vremea lui Alexandru cel Bun, se făceau însemnări istorice [66]. Dovadă a „spiritului cronicăresc”, îngrijorat pentru soarta țării, este pomelnicul mănăstirii Argeșului, precizând că boierii lui Radu de la Afumați „au pierit în luptele cu agarenii, pentru credința creștină” [67]. Titluri similare, cu referiri la evenimente istorice și aprecierea lor, mai întâlnim în pomelnicul de la Govora [68]. Pomelnicul mănăstirii Bisericiani, la prima vedere – doar o înșiruire de nume, pentru cercetătoarea Elena Lința ilustrează o categorie de „lucrări originale, izvoare prețioase de informare istorică și filologică, furnizând date importante pentru studiul epocii și al limbii” [69]. După aprecierea lui Eugen Russev, pomelnicele constituiau „o formă originală de consemnare nu atât a evenimentelor istorice, cât a eroilor istoriei Moldovei” [70]. Listele regilor iudei, ale patriarhilor ortodocși și împăraților bizantini, prezente în miscelanele [71], indică înclinația cărturarilor timpului pentru ordonare cronologică, înveșnicirea numelor personalităților, marcarea jaloanelor unei viziuni retrospective.

Scrisorile domnilor, rapoartele diplomatice reprezintă mărturii ale gândirii social-politice medievale. Dispunem de atare documente, în care evenimentele istorice sunt relatate așa cum le-au văzut contemporanii, exprimând poziția oficială a domnului. Gheorghe Mihăilă și Dan Zamfirescu reproduc, în acest sens, scrisoarea lui Vlad Țepeș către Matei Corvin (11 februarie 1462), expunerea solului Ioan Țamblac în fața senatului Veneției (1477), raportul prezentat de solul Luca Cârjă seimului polon (1523), „interviul” lui Mihai Viteazul acordat solului polon Lubieniecki (27 iulie 1595), memoriul lui Mihai Viteazul către Ferdinand I, marele duce al Toscanei (cca 16 februarie 1601), scrisoarea lui Mihai Viteazul către hatmanul Stanisław Żółkiewski (12 septembrie 1595), scrisoarea lui Mihai Viteazul către solii săi la Praga (1600), raportul lui Petru Grigorovici Armeanul [72].

Cititorii medievali consultau Biblia în calitate de sursă informativă pentru istoria omenirii (până la patriarhi) și a Israelului antic. „Cine dorea, în societatea românească din secolul al XV-lea, să citească pagini în care să răsună ciocnirea armelor, în care scene teribile de tragedie să zguduie, în care să fie momente de

înfrângere, în care să se simtă voința lui Dumnezeu intervenind la acțiunile omenești, nu avea nevoie de altceva: lua și citea Cartea Regilor” [73], scria Nicolae Iorga. În sprijinul afirmației sale, citează formulări și idei din documentele epocii, care imită vocabularul biblic. Andrei Pippidi, de asemenea, apreciază secțiunea 1-4 *Regi* ca sursă de clișee stilistice pentru cronicarii români. Expuneri inspirate din trecutul vechilor evrei se mai conțin în *Pentateuhul* lui Moise, în cărțile *Iosua Navi*, *Judecători*, 1-2 *Cronici (Paralipomene)*, *Ezdra*, *Neemia*, 1-3 *Macabei*. Astfel, Neogoe Basarab evoca scene din viețile regilor iudei ca experiențe istorice autentice, în baza cărora se pot face moralizări: „să ascultați și să înțelegeți de viața lor și vă veți înțelepți” [74]. Ca și cronicile slavo-române, aceste cărți ale Bibliei s-au păstrat într-un număr mic de manuscrise (două manuscrise, din sec. XV și XVI, copiate la Neamț).

Din Imperiul Bizantin s-a răspândit, în literaturile slave, o compilație a Vechiului Testament (numită convențional *Palia istorică*), redactată după modelul cronicilor, conținând adaosuri apocrife. În Țările Române se cunosc câteva manuscrise din sec. XV-XVI ale versiunii slave *Paliei* [75]. N.Cartojan datează traducerea românească cu sec. XVI, opinie admisă și de cercetătorii actuali, însă lipsesc alte probe concludente. Primele două cărți ale Vechiului Testament (*Geneza*, *Ieșirea*), tipărite la Orăștie în 1582, se intitulează generic *Palia*. În același areal tematic se înscrie și o *Cronologie biblică* pe care Ghedeon, episcopul de Rădăuți, i-o dăruia domnului Petru Șchiopul (1574-1579, 1582-1591).

Literatura istorică din Țările Române (sec. XV-XVI) prezintă multiple forme de consemnare a trecutului, varietăți rezultate din activitatea grupurilor sociale, din interferența mediilor culturale vecine. Consemnarea anuală a evenimentelor necesita un anturaj stabil, cu preocupări intelectuale constante, cum ar fi curțile voievodale, mănăstirile, episcopiile, casele boierești. Această manieră de scriere, în pas cu istoria, se reflectă în denumirile *anale* și *letopiseț*. Trecutul țării, ascendența ilustră și faptele suveranului întru binele creștinătății se considerau valori prestigioase în Evul Mediu. Cronicile legitimau astfel puterea oficială, erau invocate în cadrul negocierilor politice și puteau servi în calitate de „carte de vizită” a domnului dincolo de hotarele țării. Tot necesitățile politice au determinat dezvoltarea epistolografiei, a rapoartelor diplomatice, biografiilor, proclamațiilor, ca forme ale scrisului istoric. Ștefan Andreescu argumenta că redactarea celor mai vechi cronici (ale lui Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Radu de la Afumați) s-a realizat în momente de mare tensiune politică – confruntările cu otomanii, rivalitățile interne. Din a doua jumătate a sec. XVI s-au copiat cronici anterioare și s-au realizat altele noi, reflectând climatul psihologic al vremii: retrospectiva trecutului de independență al țării, fatalitatea cuceririlor otomane [76]. Cronicile locale și cele universale se înscriu în tradiția bizantino-slavă, având în obiectiv destinul creștinătății, în special figurile monarhilor creștini. Cultura renescentistă (din Transilvania, Polonia, Germania, Italia) s-a manifestat prin tratate istorice (conținând date geografice, etnografice), redactate în perspectivă analitică, cronici și biografii, care anticipau preocupările modernității. Pisaniile, „cronicile pictate” și epitafurile reuneau mesajul politic și actul comemorativ, dovadă a colaborării între laic și ecleziastic. Interesul pentru istorie s-a manifestat și în alcătuirea culegerilor de cronici, în a doua jumătate a sec. XVI. În codicele de la Tulcea (B.A.R.*, ms. slav 649) găsim cronica lui Constantin Manasses, liste cu împărații Israelului antic, „Letopisețul anonim al Moldovei”. Codicele de la Slatina (Biblioteca Academiei de Științe a Ucrainei, Sbornicul nr. 116), copiat de monahul Isaia, conține cronografia patriarhului Nichifor, o cronică sârbească și una bulgară, letopisețul de la Putna I, cronicile lui Macarie și Eftimie. Într-un manuscris redactat în Țara Moldovei (Sankt Petersburg, Biblioteca Publică „Saltâkov-Șcedrin”, ms. O, XVII, nr. 13) aflăm cronografia patriarhului Nichifor, letopisețul sârbesc, letopisețul de la Putna II, cronicile lui Macarie și Azarie. La inițiativa lui Anastasie Crimca, viitorul mitropolit al Moldovei, a fost copiată biografia lui Chiril („apostolul slavilor”), s-au compilat letopisețele moldovenești anterioare și versiunea completă a cronicii lui Simeon Logofătul. Manuscrisul slav 320 (B.A.R.), de la sfârșitul sec. XV, include cronica lui George Hamartolos, fragmente din lucrările lui Simeon Logofătul și a patriarhului Nichifor. Distingem formal câteva cadre de scriere și receptare a istoriei în Țările Române, pe parcursul sec. XV-XVI: curtea domnească, centrele ecleziastice (în special, mănăstirile), intelectualitatea urbană, publicul rural. Orizontul cultural al fiecărui grup, preferințele și activitățile sale s-au răsfrânt asupra istoriografiei. Relatățile cronicarilor români dobândeau semnificații în relație cu alte creații ale epocii, cu practicile intelectuale (scriere, lectură, interpretare) ale diverselor grupuri sociale.

* B.A.R. = Biblioteca Academiei Române, București.

Referințe:

1. Turdeanu E. Oameni și cărți de altădată / Ediție îngrijită de Șt.S. Gorovei, M.M. Székely. Vol.I. - București: Editura Enciclopedică, 1997, p.170.
2. Guenée B. Histoires, annales, chroniques. Essai sur les genres historiques au Moyen Age // Annales. Economies. Sociétés. Civilisations, 1973, An.28, nr.4 (Juillet-Aout), p.998, 1003.
3. Настольный Энциклопедический Словарь / Изд. А.Гарбель и К°. Том I. - Москва: Типография П.М. Мартынова и К°, 1892, с.202. Ibidem, vol.V, p.2866-2867. Ibidem, vol.VIII, p.5061. Dicționar enciclopedic / L.Chihaiia, L.Cifor ș.a. - Chișinău: Cartier, 2001, p.499.
4. Советская Историческая Энциклопедия / Гл. ред. Е.М. Жуков. Том I. - Москва: Советская Энциклопедия, 1961, с.593; Ibidem, vol.15, p.674.
5. Литературный Энциклопедический Словарь / Под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. - Москва: Советская Энциклопедия, 1987, с.181, 487.
6. Apud Levit E. Destinul unui savant // Basarabia, 1991, nr.3, p.167.
7. Bogdan I. Luptele românilor cu turcii până la Mihai Viteazul. Cultura veche română. Două conferințe. - București: Editura Librăriei Socec & Comp., 1898, p.77; Bogdan I. Scrieri alese / Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G.Mihăilă. - București: Editura Academiei R.S.R., 1968, p.422.
8. Iorga N. Istoria literaturii românești. Introducere sintetică. - Chișinău: Litera, 1997, p.47, 51.
9. Ciobanu Șt. Istoria literaturii române vechi. - Chișinău: Hyperion, 1992, p.99.
10. Cartoian N. Istoria literaturii române vechi / Ediție îngrijită de R.Rotaru, A.Rusu. - București: Editura Fundației Culturale Române, 1996, p.62, 64.
11. Giurescu C. C. Istoria românilor / Ediție îngrijită de D.C. Giurescu. Vol.II/1. - București: All Educational, 2007, p.412-413.
12. Istoria literaturii române / Coord. G.Călinescu, M.Beniuc ș.a. Vol.I. - București: Editura Academiei R.P.R., 1964, p.267-292.
13. Literatura română medievală / Antologie alcătuită de un colectiv condus de D.H. Mazilu. - București: Editura Academiei Române, „Univers Enciclopedic”, 2003, p.59.
14. Boldișor C.I. Literatura istorică din Moldova (sec. XVI). Reconstituită pornind de la cronică lui Gr.Ureche. - București: Apimondia, 1992, p.49-59, 110-112, 187.
15. Istoria literaturii române..., vol.I, p.283.
16. Chihaiia P. De la „Negru Vodă” la Neagoe Basarab. Interferențe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc. - București: Editura Academiei R.S.R., 1976, p.61, 64.
17. Ibidem, p.52, 85, 104.
18. Andreescu Șt. Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII). Ed. a 2-a. - Cluj-Napoca: Limes, 2007, p.29-30, 33.
19. Istoria literaturii române..., vol.I, p.284-289.
20. Pippidi A. Noi izvoare italiene despre Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare // Studii și Materiale de Istorie Medie, 2002, vol.XX, p.19, 21.
21. Năstase D. Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (la chronique de Tismana) // Cyrillo-methodianum. Thessalonique, 1977, vol.IV, p.124, 137-138, 152.
22. Crăciun I., Ilieș A. Repertoriul manuscriselor de cronici interne (sec. XV-XVIII) privind istoria României. - București: Editura Academiei R.P.R., 1963, p.12.
23. Ibidem, p.12; Lupaș I. Cronicari și istorici români din Transilvania. Ed. a II-a. - [Craiova:] Scrisul Românesc, 1941, p.VI-VIII.
24. Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900 / L.Berdan, C.Buzatu ș.a. Ed. a II-a. - Chișinău: Gunivas, 2002, p.659-660; Lupaș I. Op. cit., p.VIII-X.
25. Istoria literaturii române..., vol.I, p.291-292.
26. Câmpeanu L. Cele mai vechi cronici săsești din Transilvania. Cronicarii sași din Brașov și scrierile lor în secolul al XVI-lea // Studii și Materiale de Istorie Medie, 2011, vol.XXIX, p.216-222, 227-228.
27. Bărbulescu M., Deletant D., Hitchins K., Papacostea Ș., Teodor P. Istoria României. - București: Corint, 2007, p.182.
28. Mihăilă G. Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină și slavă. – În: Mihăilă G. Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi. - București: Minerva, 1972, p.108-113.
29. Panaitescu P.P. Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R. Vol.I. - București: Editura Academiei R.P.R., 1959, p.391.
30. Litzica C. Catalogul manuscrisurilor grecești. - București: Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909, p.299.

31. Panaitescu P.P. Catalogul manuscriselor slave. Vol.III (601-730), [B.A.R., manuscris], p.1260, 1266.
32. Ibidem, p.1437.
33. Mihăilă G. Op. cit., p.121.
34. Căndea V. Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate. Vol.I (Albania-Grecia). - București: Editura Enciclopedică, 1991, p.487.
35. Panaitescu P.P. Manuscrisele slave..., vol.I, p.156, 235.
36. Căndea V. Op. cit., vol.I, p.14-15, 31, 387.
37. Literatura română veche (1402-1647) / Introducere, ediție îngrijită și note de Gh.Mihăilă, D.Zamfirescu. Vol.I. - București: Editura Tineretului, 1969, p.22-25; Dicționarul literaturii române ..., p.890.
38. Dicționarul literaturii române..., p.929-930; Literatura română veche..., vol.I, p.62; Crăciun I., Ilieș A. Op. cit., p.147.
39. Mihăilă G. Op. cit., p.114-120; Mircea I.-R. «Les vies des rois et archevêques serbes» et leur circulation en Moldavie. Une copie inconnue de 1567 // Revue des Etudes Sud-Est Européennes, 1966, vol.IV, no.3-4, p.395-396, 399.
40. Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan / Ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu. - București: Editura Academiei R.P.R., 1959, p.199.
41. Dicționarul literaturii române..., p.726-727.
42. Bogdan I. Scrieri alese..., p.469.
43. Andreescu Șt. Premières formes de la littérature historique roumaine en Transylvanie. Autour de la version slave des récits sur le voïévode Dracula // Revue des Etudes Sud-Est Européennes, 1975, tome XIII, no.4, p.523-524; Andreescu Șt. Istoria românilor..., p.21.
44. Dicționarul literaturii române..., p.726; Crăciun I., Ilieș A. Op. cit., p.143-144.
45. Stănescu E. Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ștefan cel Mare. - În: Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare / Culegere de studii îngrijită de M.Berza. - București: Editura Academiei R.P.R., 1964, p.15.
46. Cronicile slavo-române..., p.162-163, 194-196.
47. Chițimia I.C. Ștefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei. - În: Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în istorie. - Suceava: Mușatinii, 2003, p.212.
48. Ibidem, p.206.
49. Literatura română veche..., vol.I, p.54.
50. Ibidem, p.155.
51. Chihaia P. Op. cit., p.53.
52. Andreescu Șt. Istoria românilor..., p.32.
53. Idem. Premières formes ..., p.511.
54. Câmpeanu L. Op. cit., p.223-224.
55. Ciobanu Șt. Op. cit., p.98; Literatura română veche..., vol.I, p.246; Russev E.M. Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII. - Chișinău: Știința, 1977, p.23.
56. Bogdan I. Scrieri alese..., p.520.
57. Ibidem, p.530.
58. Ibidem, p.534.
59. Turdeanu E. Op. cit., p.298.
60. Ciobanu Șt. Op. cit., p.98-99; Lința E. (coord.), Djamo-Diaconiță L., Stoicovici O. Catalogul manuscriselor slavo-române din București. - București: s.n., 1981, p.18-21.
61. Turdeanu E. Op. cit., p.326-327.
62. Ibidem, p.14.
63. Panaitescu P.P. Manuscrisele slave..., vol.I, p.41, 351, 375; Idem. Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române / ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G.Mihăilă. Vol.II. - București: Editura Academiei Române, 2003, p.85; Lința E. Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România. Vol.II (Cluj-Napoca). - București: Universitatea din București, 1980, p.179.
64. Câmpeanu L. Op. cit., p.216, 226.
65. Ciobanu Șt. Op. cit., p.99. Iorga N. Op. cit., p.47.
66. Bărbulescu M., Deletant D. ș.a. Op. cit., p.163.
67. Andreescu Șt. Spiritul cronicăresc // România literară, 25 ianuarie 1973, Anul VI, nr.4, p.8.
68. Andreescu Șt. Observații asupra pomelnicului mânăstirii Argeșului // Glasul Bisericii, 1967, Anul XXVI, nr.7-8 (Iulie August), p.801.
69. Lința E. Pomelnicul de la Bisericiani // Romanoslavica, 1967, vol. XIV (Lingvistică), p.411.
70. Russev E. M. Op. cit., p.25.
71. Panaitescu P.P. Catalogul manuscriselor ..., vol.II, p.48; Ibidem, vol.III, p.1291, 1370.

72. Literatura română veche..., vol.I, p.43-45, 48-52; Ibidem, vol. II, p.29-33, 40-56, 74-75, 79-82.
73. Iorga N. Op. cit., p.42.
74. Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie. - Chișinău-București: Litera Int., 2001, p.34.
75. Constantinescu R. Manuscrise românești din colecții străine. Repertoriu. - București: s.n., 1986, p.51; Căndea V. Mărturii românești peste hotare. Vol.II (India-Olanda; Supliment: Albania-Grecia). - București: Editura Enciclopedică, 1998, p.253.
76. Andreescu Șt. Istoria românilor..., p.31-32.

Prezentat la 15.10.2012